

EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
SZOCIOLÓGIA DOKTORI ISKOLA

**Hasonlóságok és különbségek székelyudvarhelyi középiskolások és
kolozsvári egyetemisták politikai kultúrájában**

PhD értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. Szabó Ildikó

Készítette:

Sólyom Andrea

Téma és indoklás

Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy empirikus kutatások alapján feltárjam: mi jellemzi az erdélyi fiatalok két csoportjának politikához és ennek részeként a demokráciához való viszonyát. Elemzésem két kutatáson alapszik: elsősorban egy székelyudvarhelyi utolsó éves középiskolások körében végzett vizsgálaton, amelyet 2004-ben végeztem és egy kolozsvári, a BBTE-n tanuló egyetemisták körében végzett kutatáson, amelyet 2002-ben végeztünk kollégáimmal¹.

Az aktív állampolgárság szempontjából két csoportot hasonlítottam össze. A középiskolás csoport még első szavazása, tehát politikailag felnőtté válása előtt áll, az úgynevezett praepolitikai fázisban van. Az egyetemisták csoportja életkorát tekintve már potenciálisan aktív állampolgár. Az utóbbiak „a politikai kultúra vizsgálatában kiemelt célcsoportot jelentenek, mert mobilitásuknál és strukturális szerepükénél fogva a nyilvános szféra aktív szereplői, illetve mint jövőbeli értelmiségiek a közösségeik opinion leadereit képezik” (Habermas 1982, idézi Péter 2002: 16).

A két vizsgált populációt az eltérő életkori sajátosságokon túl *térbeli* különbségek is jellemzik. A középiskolásokat kisvárosi környezetben, míg az egyetemistákat nagyvárosban kérdeztük meg. Az összehasonlíthatóság mellett szól, hogy a kolozsvári egyetemisták jó része a középiskolásokéhoz hasonló nagyságrendű környezetből származik és ideiglenesen, a felsőoktatásban való részvétel ideje alatt tartózkodik nagyvárosi környezetben. Azt a kérdést azonban, hogy mennyiben érhetőek tetten lokális sajátosságok az egyes csoportok politikai kultúrájában, nem választhatjuk külön az *oktatási szint* és az életkor hatásától.

A fiatalok *politikához való viszonyát* alakító tényezők részének tekintem a politikai érdeklődést, a politikai tájékozódást és tájékozottságot, véleményeket és cselekvési mintákat. A felsorolt dimenziók együttesen *a politikai kultúra tartalmát* alkotják.

A feltárt összefüggések révén betekintést nyerhetünk abba, hogy a diákok mindennapi életvilágában hogyan jelenik meg a demokrácia, mit jelent ez a hétköznapi gyakorlatban, hogyan függ össze az előítéletességgel, a részvétellel, a kezdeményezőkésséggel. Választ kaphatunk arra is, hogy mennyire mozgósíthatóak aktív részvételre az őket közvetlenül vagy közvetetten érintő problémák megoldásában; miben áll állampolgári aktivitásuk; milyen attitűdökkel rendelkeznek a különböző makrotársadalmi intézményekről, a civil szféráról, és

¹ A székelyudvarhelyi vizsgálatot az Arany János Közalapítvány támogatásával végeztem, a kolozsvári kutatást Kiss Tamás és Csata István kollégáimmal végeztük az Illyés Közalapítvány segítségével.

milyen mértékben vesznek részt a szervezetekben. Választ kerestem továbbá arra, hogy a fiatalok világméretben hogyan kapcsolódnak össze az egyes dimenziók.

Összehasonlító elemzésem további három fő kérdésre keresi a válaszokat:

- (1) Milyen hasonlóságok és különbségek találhatók a középiskolások és egyetemisták politikai kultúrájában?
- (2) Milyen tényezők játszanak szerepet az egyes társadalmi csoportok politikai kultúra-mintázatainak alakulásában?
- (3) A politikai kultúra szakirodalmában fellelhető elméleti tipológiák milyen viszonyban állnak a kialakuló analitikus típusokkal?

A feltárt összefüggések segítségével új politikai kultúra-típusokat szeretnék bevezetni, amelyeket össze szeretnék vetni a nemzetközi szakirodalomban elterjedt tipológiákkal. Az elemzés során nem egy bizonyos elmélet alkalmazhatóságát szeretném bizonyítani vagy cáfolni. A kutatás megtervezésében az ötvenes és hatvanas évek nyugati, valamint a kilencvenes évek poszt-szocialista társadalmában napvilágot látott megközelítések voltak a segítségemre. Eredményeim alapján szeretném megfogalmazni a felhasznált kiindulópontok kritikáit, ugyanakkor alternatívát próbálok nyújtani az átmeneti társadalom egyes ifjúsági csoportjai politikai kultúrájának értelmezéséhez.

Munkám empirikus alapokon nyugszik, de kutatásom során szembesültem a politikai kultúra elméletének, társadalomtörténeti sajátosságainak és empirikus kutathatóságának megannyi kérdésével is. Arra törekedtem, hogy az elemzéseimhez szükséges kategóriákat, szakirodalmi értelmezéseket, elméleti konstrukciókat áttekintsem, végiggondoljam és feldolgozzam. Ezekből kiindulva, ezeket hasznosítva alakítottam ki a saját kutatási eredményeim értelmezésére szolgáló kategóriákat és különítettem el azokat az új politikai kultúra-típusokat, amelyek bevezetésére ezzel a munkával teszek kísérletet.

A nemzetközi szakirodalomban olvasható, kelet-közép-európai társadalmakat összehasonlító empirikus politikai szociológiai elemzések leginkább Csehországra, Lengyelországra és Magyarországra koncentrálnak (Toole 2000, Shabad – Slomczynski 2004, Rose-Ackerman 2007, Rivera 1996, Mateju 1999, Bidwell – Wójtowicz 2004). Románia ugyan szerepel néhány összehasonlító elemzésben (pl. Gryzmala-Busse 2006, Letki 2004, Anderson et al 2005, Beliaev 2006, Mishler – Rose 2001, Whitefield 2006, Bădescu 2003), de többnyire hazai, nem összehasonlító tanulmányok állnak rendelkezésre (Mărginean 1999, Mărginean et al 2001, Mureanu 1999, Bădescu 1999, Tismăneanu 2008, Gross 2008, Kiss 2001a, 2001b, 2002, Péter 2002). A jelen munka az utóbbiak sorát gazdagítja, merítve az előbbiekből tapasztalataiból.

A megjelent munkák egy része elméleti szinten foglalkozik a politikai kultúrával. A tanulmányok egy második csoportja úgy állít valamit egy társadalmi csoport politikai kultúrájáról, hogy nem specifikálja azt az empirikus modellt, amelyre alapszik, míg az írók egy következő csoportja a politikai kultúra egy-egy szegmensére fókuszál.

Egy újabb elemzés mellett szól, hogy a nemzetközi szakirodalom megállapításainak jelentős része nem alkalmazható a kelet-európai folyamatokra, mivel ezek olyan társadalmakra érvényesek, amelyekre az evolutív társadalomfejlődés és a kiszámíthatóbb életutak jellemzőek. A posztkommunista országokban új, a helyi viszonyokhoz illeszkedő értelmezések kidolgozására van szükség. A politikai kultúra kutatására vállalkozó számára problémát jelent, hogy a hazai szakirodalomban megjelenő munkák egy része csak alapmegoszlásokkal gazdagítja ismereteinket. A kutatási beszámolókból gyakran az derül ki, hogy készítőik nem törekszenek összefüggések feltárására és értelmezésére (a kutatások finanszírozója, megrendelője sem igényli). További probléma, hogy a hazai szakirodalom gyakran csak a nyugati elméletek importjára vállalkozik, amelyek viszont nem alkalmazhatóak érintetlenül a kelet-európai, vagy legalábbis a romániai viszonyokra. A nyugati elméletek átvétele mögött egyfajta kényelmesség is állhat. Amikor a kutatóknak nem áll módjában hazai előzményekre támaszkodni, nem állnak rendelkezésére mások által már igazolt összefüggések, kisebb energiaráfordítást igényel valamely nyugati modellt átvenni és kipróbálni, mint innovatívnak lenni egy még alig ismert területen és „felfedezni”, elméletet alkotni. Természetesen az említettek nem jelentik azt, hogy ne léteznének elismerésre méltó, hazai szerzők által publikált, e tekintetben kiváló értelmező munkák.

A rendszerből fakadó bizonytalanságok, a fiatal generáció megváltozott, állandósuló átmenetben lévő helyzete, a szakirodalom által megválaszolatlanul hagyott kérdések mind amellettszólnak, hogy szükség van a fiatalok politikához való viszonyának értelmező vizsgálatára. A viszonyokat értelmező új modellek egyes területeken hiánypótlóak lehetnek, más területeken komplementer jellegűek. A kutatások további haszna, hogy információkhoz juthatunk belőlük a fiatalok életének más területeiről is. Az egyén nem viszonyul másképp a politikához, mint más területekhez, hasonló logikai sémákat, viszonyulási módokat követ. A fiatalok politikához való viszonya abban különbözik az élet más területeihez való viszonyuktól, hogy a politika távolabb van tőlük, kevésbé érzik életük alakulása szempontjából fontosnak, és kevésbé érdekli őket. Így, miközben megtudunk valamit a politikához és ezen belül a demokráciához való viszonyokról, információkat szerzünk mindennapi életvilágukról is. Egy ilyen elemzés nemcsak a fiatalok politikai kultúrájáról,

hanem magáról a társadalmi csoportról is érdemi információhoz juttat bennünket. A politikához és demokráciához való viszony a mindennapi életvilág alakítója.

Az említett érveken kívül a politikai kultúra kutatása révén nemcsak a fiatal generációval kapcsolatos jelenségek értelmezéséhez kerülünk közelebb, hanem valamelyest a romániai politikai és civil társadalmi folyamatok megértéséhez is. A politikai attitűdök, értékek, érzelmek, készségek, a tájékozottság, tehát a politikai kultúra mutatói nagymértékben befolyásolják azt a módot, ahogyan a politikai folyamatok végbemennek egy adott társadalomban (Mărginean et al 2001). Az állampolgári attitűdök és a politikai folyamatok kapcsolata kétirányú, kölcsönösen hatással vannak egymásra. Természetesen a politikai kultúra nem alkalmas a politikai élet egészének magyarázatára, de figyelmen kívül hagyása a politikai folyamatok megértésének komoly torzulásaihoz vezethet. A politikai kultúra vizsgálata abból a szempontból is hasznos lehet, hogy annak a független csoportnak a fenntartásában is szerepet játszik, amely az egyén és az állam között a konfliktusok megoldását és a magatartások ellenőrzését felvállalja, tehát a civil társadalom működését is meghatározza (Mureanu 1999).

Kutatási és szakirodalmi előzmények

Az elmúlt évtizedekben nagy számú kutatás foglalkozott a politikai kultúrával. A kutatások csoportosíthatók időbeli, térbeli dimenziók, kutatói igények/szándékok és ettől nem teljesen függetlenül a szűkebb tárgykörök alapján. Főbb választóvonalaknak az 1989 körüli eseményeket, a kelet-nyugat irányt, a feltáró versus értelmező kutatási célt tekintettem, de ez a kép természetesen mindegyik dimenzió mentén finomítható.

Amikor a kutató próbálja definiálni a saját elemzésének helyét a kutatási előzmények kontextusában, óhatatlanul felmerülnek a korábbi kutatási hagyományokhoz való szelektív kapcsolódás kérdései.

A nagyszámú kutatás ellenére a szakirodalomban található megközelítések egy sor kérdést nyitva hagynak. Mivel az utóbbi néhány évtizedben még nem volt olyan időszak, amelyben konszenzus uralkodott volna az egyes fogalmak meghatározásai fölött, a dolgozat elméleti problémákat tárgyaló fejezetének jelentős része azzal foglalkozott, hogyan definiálhatjuk a tartalmi deficitekkel és szuficitekkel küszködő – egymással több szempontból összekapcsolódó – politikai kultúrát és politikai szocializációt, amelyekhez gazdag teoretikus és empirikus jelentéstartalmak, továbbá időről-időre vitatott és nyitva maradt kérdések halmozódtak fel.

Az elméleti és empirikus megközelítések hasznosítása során elengedhetetlennek látom annak a megfontolását, hogy mennyiben alkalmazhatók bizonyos tipológiák, eszközök egy, az illető eszköz, tipológia származásától eltérő kutatási „terepen”.

A politikai kultúra fogalmával kapcsolatban Almond és Verba koncepciójával, ezek kritikáival és néhány közép-kelet-európai kutató megközelítésével foglalkoztam, majd néhány lehetséges operacionalizálási módot fontoltam meg. Almond és Verba megközelítése nyomán elemzésem a politikai kultúrát több aspektusból célozta meg. Egyrészt vizsgáltam mint *folyamatkultúrát*, amely a törésvonalak érzékelésével, az egyes nemzetek egy-egy tagjával szemben tanúsított attitűdökkel operacionalizálható. Másrészt, mint *policy kultúrát*, azaz az intézmények megítélését, a mozgósíthatóságot illetve a választói preferenciák helyett a politikai értékorientációkat. De elemeztem a *rendszerkultúrát* is, a demokrácia, illetve a romániai demokrácia elfogadottságának mérése révén (Almond – Powell 1978, idézi Fuchs 1998 illetve Reisinger 1995).

A politikai szocializáció területén az amerikai és a francia iskola egy-egy jeles képviselőjének megközelítését, valamint néhány a magyar szakirodalomban elterjedt nézetet tárgyaltam, valamint az egyes szocializációs ágensek szerepével és 1989 előtti örökségével vettem számot.

Ez utóbbtól nem teljesen függetlenül kitértem a politikához való viszony életkori sajátosságaira, amely tényező saját kutatásaim során több szempontból bír jelentőséggel. Nemcsak arra vagyok ugyanis kíváncsi, hogy eltér-e a fiatalok politikához való viszonya a felnőttektől, hanem arra is, hogy van-e ilyen értelemben különbség tizenévesek és huszonévesek, középiskolások és egyetemisták, kisvárosban élők és nagyvárosban tanulók között.

Módszertani problémák

Legfontosabb módszertani problémám abból adódott, hogy két, az aktív állampolgárság szempontjából különböző csoportot hasonlítottam össze. A problémát az képezte, hogy ezek a populációk életkori és oktatási szintbeli különbségeik mellett térbeli eltérésekkel is jellemezhetők. Amint a bevezetőben már említettem, a vizsgált csoportok különböznek a formális aktív állampolgárság szempontjából. A középiskolások még első szavazásuk előtt

állnak, az egyetemisták életkoruk alapján már potenciálisan² aktív állampolgárok. Az állampolgári kultúra vizsgálata szempontjából éppen ezek az állampolgári szerepekben meglévő különbségek tűntek izgalmasnak.

Három olyan, a kelet-európai és nyugat-európai társadalmak közötti különbséggel foglalkoztam, amelyeknek jelentős módszertani vetületei vannak az elemzésre vonatkozóan: a pártok értékközvetítésének változásaival, azzal hogy az emberek közötti törésvonalakat illetve a politikai bal–jobb skála alkalmazhatóságát milyen tényezők befolyásolhatják, valamint politikai kultúrabeli különbségeket említettem meg. Végül foglalkoztam a romániai átmenet azon sajátosságaival, amelyek segítségemre lehetnek az értelmezésben, illetve arra a szakirodalomban is megtalálható következtetésre jutottam, hogy a hasonlóságok és különbségek szükségessé teszik további, árnyaltabb határok megvonását, bevezetését úgy a posztkommunista, mint a nyugat-európai térségben.

Az empirikus vizsgálatot megelőző dilemmák között három módszertani problémát tárgyaltam. Az egyik az, hogy az elemzési szint egyéni-e vagy közösségi. A másik a (kvantitatív vagy kvalitatív) módszer megválasztása. A harmadik a kutatói szemléletmód dilemmája (kognitív–analitikus vagy normatív). A három terület nem teljesen független egymástól. Kutatási hagyományok, iskolák, szemléletmód kérdése, hogy hogyan definiáljuk a vizsgálat kereteit, eszközeit. Ezek fölött pedig nem uralkodik konszenzus a nemzetközi szakirodalomban. Az ellenérvek tudatában és figyelembe vételével a kvantitatív kutatási módszert választottam, illetve jeleztem, hogy az eredmények értelmezése során törekszem az elméleti kiindulópontokat oly módon hasznosítani, hogy a szakirodalomban fellelhető sztereotípiák ne torzítsák az empirikus tapasztalatok interpretációit.

Az elméleti és módszertani problémákról szóló fejezetekben olvasható problémalista terjedelme érzékelteti, hogy nem kis kihívást jelent a politikai kultúra témájában számottevőt, maradandót hozzátenni a meglévő szerteágazó megközelítésekhez. Nehéz újat mondani egy több évtizedes hagyományokra visszatekintő, vitatott kérdésekből álló komplex problémáról.

Az empirikus eredmények alapján törekedtem arra, hogy analitikusan közelítsem meg a vizsgált populációk politikai kultúráját, illetve arra, hogy az eddigi, többnyire részelemzések szintjét átlépve, a tapasztalatok alapján új típusokat állítsak fel, miközben próbáltam a politikai kultúra egyes elemeinek egymáshoz való viszonyát újradefiniálni, átértelmezni.

² A potenciális kifejezés használatát indokolják azok a francia fiatalok körében gyűjtött vizsgálati eredmények, amelyek a 18–28 év közöttiek politikai tétlenkedéséről, bizonytalankodásairól számolnak be (Percheron 1999b, Muxel 1999).

Hipotézisek

A politikai kultúrát, mint empirikusan megragadható együttest a *politikai érdeklődés, tájékozódás, tájékozottság, vélemények*, valamint a *cselekvések* dimenzióiból szerkesztett mátrixban gondolom el. Szélsőséges tiszta típusokként a teljes passzivitást (érdeklődés, tájékozódás, tájékozottság, vélemények, cselekvés hiánya) és a teljes aktivitást (érdeklődés, tájékozódás, tájékozottság, vélemények, cselekvés szempontjából egyaránt) feltételeztem, amelyek előfordulási valószínűsége alacsony. Felfogásom szerint a politikai kultúrák szociológiailag elkülöníthető típusai egy kontinuumot képeznek. Úgy gondolom, hogy az említett elemekből rendkívül sokszínű ötvözetek alakulnak ki, amelyek egy része modellekké kristályosítható. Például egy ilyen modell a következő sajátosságokkal írható le: kevés érdeklődés, kevés ismeret, helyzet- és rendszerspecifikus orientációk, nagyfokú aktivitás. Feltételezésem szerint a vizsgált fiatalokat kevésbé jellemzi az érdeklődő, tájékozódó, tájékozott, ám a véleményalkotástól és a részvételtől tartózkodó állampolgár modellje.

Négy fő hipotézist fogalmaztam meg. Az első a politikai kultúra típusait illeti, a második az etnikai hovatartozással és az életkorral – oktatási szinttel összefüggő különbségekre vonatkozik. Arra próbálok válaszolni, hogy milyen mértékben játszanak szerepet a tizen- és huszonévesek illetve a többség és kisebbség között meghúzódó különbségek. A harmadik hipotézis a társadalmi háttérre vonatkozik. Ez utóbbival összefüggésben a szocializációs intézmények hatásához kapcsolódik a negyedik hipotézis, amelyre részben sikerül válaszokat találni az elemzés során.

A politikai kultúra típusai. Ahogyan azt Almond és Verba megközelítésében olvashatjuk, a szocialista társadalmakra leginkább az alattvalói politikai magatartás jellemző, míg a demokratikus társadalmak ideáltípusa a résztvevői politikai kultúra. A két társadalomtípus közötti átmenetben lévő társadalmak polgárai körében pedig a kettő ötvözete, egy átmeneti kultúra válik dominánssá. A vizsgált populációk politikai kultúrájuk szempontjából szintén ezzel a sajátossággal bírnak, azaz egy létező politikai rendszerben való passzív és aktív részvétel fokozatai között helyezhetők el. Ugyanakkor ennél árnyaltabb a kép, ha az állampolgárok egyes csoportjai felől tekintjük a kérdést. A politikai kultúra heterogén, vannak a rendszerrel elégedettebb és elégedetlenebb csoportok, az intézményekben inkább és kevésbé bízó, a politika iránt inkább és kevésbé érdeklődők, bizonyos szituációkban mozgósíthatóbbak és kevésbé mozgósíthatóak. A sokféle dimenzió ötvözésével típusok alakíthatók ki, amelyek nyomán az elméleti típusok gyakorlati

előfordulása vizsgálható, illetve a kapott analitikus típusok alapján alakítható tovább elméleti vázlatom.

H1. Négy típus meglétét feltételezem (1. táblázat).

Almond és Verba tipológiája mellett Barnes és Kaase részvétel alapú felosztásából indultam ki. A két megközelítés közös eleme a politikai aktivitás dimenziója. Ezen kívül az Almondék modelljéből az információ és a vélemények dimenziója, a Barnesék által felállított koordináták közül az érdeklődés illeszkedik szervesen ahhoz az öt elemhez, amelyre a saját elemzésem felépül. Modellem a Szabó és Örkény féle állampolgári kultúra megközelítéshez áll leginkább közel, amely tartalmazza a politikai érdeklődéssel összefüggő politikai tájékozódás dimenzióját.

A négy vizsgált típus elnevezését Barnes és Kaase művéből kölcsönöztem, mivel ugyanazon történeti-társadalmi alakzatban élő társadalmi csoportok politikához való viszonyulásainak feltérképezésére és elemzésére törekedtem.

Barnes és Kaase kétdimenziós térben gondolkodva a politikai részvétel négy típusát azonosítják be. Az elsőt az érdeklődés és a cselekvés hiánya jellemzi, ezt politikai apátiának nevezik. A másodikat a politikától való eltávolodás jellemzi, amelyben a politikai érdeklődés jelen van, de a politikai cselekvés hiányzik. A harmadik az expresszív cselekvés nevet kapta, amely azt fejezi ki, hogy politikai érdeklődés hiányában történik politikai cselekvés. Ez az, amely hipotézisem alapján leginkább aktuális lehet a vizsgált középiskolás populáció esetében. Végül a negyedik az instrumentális cselekvés, amelyben mind a politikai érdeklődés, mind a politikai cselekvés hangsúlyos szerepet kap.

Ugyan Almond és Verba politikai kultúra típusai különböző társadalomtípusokhoz és történeti korszakokhoz kapcsolódnak, a parokiális kultúra ugyanúgy teljes passzivitással jellemezhető, akár a politikai apátia (az apátia kategóriát Almond és Verba is bevezeti a struktúra-kultúra kongruenciájának illetve inkongruenciájának kérdésében), míg a résztvevői politikai kultúra teljes aktivitással, akár az instrumentális aktivizmus. Ugyanakkor a két szélső típus között átmeneti típusok sokféleségét feltételezem, részben ezt a sokféleséget próbáltam jelölni a táblázatba iktatott kérdőjelekkel, részben pedig azt, hogy a Barnes és Kaase féle tipológiában megjelenő köztes típusok viselkedése a tájékozódás, tájékozottság, véleményalkotás tekintetében szintén változóan alakulhat. Valószínűsítem, hogy az első típus – tehát a teljes politikai apátia, elidegenedés – elhanyagolható arányban fordul elő az egyetemisták között, és szintén kevésbé számottevő a középiskolások körében. Ez utóbbi feltételezést korábbi kutatási tapasztalataim alapján fogalmaztam meg.

1. táblázat

Feltételezett politikai kultúra-típusok

	Politikai érdeklődés	Politikai tájékozódás	Politikai tájékozottság	Politikai vélemények	Politikai cselekvések
Politikai apátia	0	0	0	0	0
Politikától való eltávolodás	1	?	?	?	0
Expresszív aktivizmus	0	?	?	?	1
Instrumentális aktivizmus	1	1	1	1	1

Az ifjúsági csoportok különbségei. Különbségek lehetnek a politikai kultúra egyes dimenziói szempontjából a közép- és felsőfokú oktatási szinteken tanuló diákok között. A politika iránt különböző intenzitással (jobban, közepesen és kevésbé) érdeklődő, cselekvő, politikailag különböző mértékben tájékozott csoportok aránya valószínűleg eltér a vizsgált populációk körében. A különbségek egyik forrása az életszakaszbeli sajátosság lehet, azaz, míg az egyik populáció jogi értelemben még aktív állampolgárrá válása előtt áll, a másik már valószínűleg inkább rendelkezik saját tapasztalatokkal, túl van első politikai cselekvésén. A középiskolások és egyetemisták között húzódó politikai kultúrabeli különbségek másik forrása lehet jelenlegi környezetük különbözősége: az, hogy egy kisvárosban és egy nagyvárosban mások a tapasztalatok, kapcsolatok, élmények, hatások. Az életkori, oktatási szintbeli és lakókörnyezeti sajátosságok nem függetleníthetők egymástól az elemzés során.

Etnikai alapú különbségek. Valószínűleg vannak etnikai alapú különbségek a román és magyar nemzetiségű fiatalok politikai és állampolgári kultúrájában. Egy 2001 tavaszán lebonyolított, 1150-es elemszámú kérdőíves felmérés eredményei alapján a kolozsvári egyetemisták között nincsenek fellelhető lényeges különbségek etnikai alapon az állampolgári kultúrában (Váju 2001). A Civil kurázi I. kutatásunk során azonban a politikai ideológiák terén lényeges eltérést találtunk nemzetiség szerint az egyetemisták között. Ennek alapján azt feltételezem, hogy a román és magyar nemzetiségű diákok világképében alapvető különbségek húzódnak. Másként alakul e világképek szerkezete, mások a prioritásaik, erről pedig a politikai értékorientációik is szolgáltatnak információt.

H2. Az életkori és etnikai különbségek és hasonlóságok keresése során azt próbálom megválaszolni, hogy melyek azok a területek, amelyeken az életkori, és melyek azok, amelyeken az etnikai különbségek hangsúlyosabbak. Az eltéréseket pedig mind az egyes dimenziókban, mind az azok összessége által alkotott politikai kultúra terén megpróbálom feltárni és értelmezni.

H3. A vizsgált populációk körében különbséget feltételezek az egyes csoportok között a diákok társadalmi háttére függvényében. Azt gondolom, hogy a származási család kulturális és anyagi helyzete hatással bír a fiatalok politikai kultúrájának alakulására. Ezáltal Gabriel azóta vitatott kutatási eredménye is ellenőrizhetővé válik, mely szerint a politikai érdeklődést és véleményalkotást szocio-demográfiai tényezők befolyásolják.

Szocializációs hatások. A szocializációs közegek szerepével kapcsolatosan egyrészt a család és a felnőtt társadalom más intézményeihez való viszonyulások, másrészt a többi szocializációs ágens (iskola, kortárs csoportok, egyház, civil szervezetek, ifjúsági szubkultúrák) és a politikailag értelmezhető magatartások közötti összefüggések érdekelnek. Analógia vonható a családban vagy más primer csoportokban eljátszott szerepek és a politikai és gazdasági rendszerben betöltendő szerepek között. A családon belüli viszonyok befolyásolják a fiatal előítéletességének fokát (Verba 1996).

H4. A szakirodalomban általánosan elfogadott felfogással összhangban a szocializációs közegek közül én is elsősorban a család meghatározó szerepét feltételezem a tizenévesek politikai orientációinak formálásában. Az első politikai cselekvések jellegét – mint a szavazás vagy nem szavazás, politikai kérdések iránti érdeklődés vagy érdektelenség – a családi minták befolyásolhatják a leginkább. Hipotézisem szerint a többi szocializációs ágens (iskola, pártok, egyházak, kortárs csoportok, médiumok) szerepének felerősödése kevésbé hangsúlyos.

Amennyiben a másodlagos szocializációs ágensnek szerepe kevésbé erősödik fel, illetve a család szerepe erősebb marad, a fiatalok politikához való viszonya feltehetően közelebb áll a felnőtt társadaloméhoz. Tehát, ha a generációs különbségek alacsonyak, az akár a családi szocializáció erős szerepét is jelentheti. Magyarországi empirikus vizsgálatok eredményei valószínűsítik a felnőtt társadalom politikai kiábrándultságának hatását a gyerekek politikai érdeklődésének csökkenésére (Csákó 2004: 545).

Az egyes fejezetek bevezető részében fogalmaztam meg a politikai kultúra elemeivel kapcsolatos részhipotéziseimet.

Adatforrások

A kérdések megválaszolásában elsősorban két kutatásra támaszkodom: a székelyudvarhelyi végzős középiskolások és a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen tanuló egyetemisták körében végzett kutatásra.

– 2002-ben vizsgálatot végeztünk kollégáimmal a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar és román anyanyelvű hallgatóinak körében, nem, kor és szak szerinti reprezentatív mintán (a kutatás elnevezése: Demokrácia?!). A minta 802 fős volt, 446 magyar tagozatra járó, 356 román tagozatra járó diák alkotta. A vizsgálatban építettünk a Civil Kurázsi I. kutatás tapasztalataira, és a kérdések egy részét is megismételtük. Amikor az elemzés során az *egyetemistákról*³ beszéltek, akkor ezt a mintát értem alatta.

– 2004. május-júniusában a 2002-es, egyetemistákat célzó vizsgálatához hasonló tartalmú kérdőíves felmérést végeztem a székelyudvarhelyi nappali tagozatos végzős középiskolások körében. A város hét középiskolájában működik magyar tannyelvű középfokú oktatás.⁴ Összesen 27 osztályt kérdeztem le. A megcélzott populáció teljes egészére irányult kutatásom, a kapott elemszám 373, csak a felmérés időpontjában hiányzó diákok nem kerültek be az adatfelvételbe. Az elemzés során egyszerűen *középiskolásokként* fogom emlegetni ezt a populációt.

Az említett két vizsgálat mellett más, hasonló tárgyú – esetenként azonos kérdéseken alapuló – kutatások eredményeit használom fel.

Mit mondhatunk tehát a diákok politikai kultúrájáról az empirikus adatok alapján?

A politikai kultúra kutatásának jelentőségét jelzi több kutató ajánlása, mely szerint a nem demokratikus rendszerről a demokratikus berendezkedésre történő átalakulás stádiumait egészítsük ki a politikai kultúra konszolidációjának fázisával (Pollack 2003, Fricz 2001). Ennek szükségességét abban látom, hogy az intézményi átalakulás szintjén ugyan nagyrészt lezajlott a demokrácia konszolidációja, azonban a politikai kultúra változása lassúbb folyamat. Jelen dolgozat tehát egy konszolidálódó demokráciában szocializálódott fiatal csoportjainak nem konszolidálódott politikai kultúra-állapotáról próbál képet nyújtani. Ennek az ambivalens helyzetnek a háttérben részben a szocializáció intézményeinek regiszterváltási nehézségei állnak.

Bár a téma főként a nemzetközi szakirodalomban gazdag kutatási előzményekre tekint vissza, a szerteágazó megközelítések és kutatási hagyományok között kevés követhető mintát találunk a politikai kultúra operacionalizálására vonatkozóan. A tanulmányok egy része

³ Az egyetemisták adatait etnikum szerint súlyozva használom.

⁴ Egy iskolában csak román tagozat van, két kis létszámú párhuzamos végzős osztállyal, ezt kihagytam a vizsgálatból, lévén, hogy a magyar anyanyelvű, magyar tagozaton tanuló végzősök képezték célcsoportomat. Továbbá kimaradt az egyházi iskola egyetlen végzős osztálya.

elméleti, másik részük a politikai pártokhoz kötődő politikai kultúráról nyújt képet, harmadik részük a politikai kultúra egy-egy dimenziójára koncentrálnak. A hazai politikai kultúratanulmányok egy része a történeti hagyományokra hivatkozva csak annyit jegyez meg a román(iai) politikai kultúráról, hogy a kollektivizmus hatotta át (Haddock – Caraianni 2002). Másik részük kísérletezik ugyan nyugati tipológiák átvételével, de nem „fordítja le” hazai empirikus eredményekre, nem történik meg sem a dedukció, sem az indukció folyamata, ilyenként említhetők például Mureanu és mások munkái. Természetesen akad olyan is a nemzetközi és hazai szakirodalomban, amely kapaszkodót jelenthet mind elméleti, mind módszertani szempontból. De egyes megközelítések normativitása, mások alkalmazhatóságának problémái miatt nem egy bizonyos elmélet tesztelését végeztem el, hanem több empirikus munka szolgált kiindulópontul, amelyek segítségével, illetve a feltárt összefüggések révén próbálok hozzátenni valamit a politikai kultúra-kutatásokhoz.

A téma operacionalizálása során fontos szempontom volt az összehasonlíthatóság. A romániai felnőtt lakosság körében zajlott két ilyen típusú vizsgálat, amelyekkel a néhány ponton lehetővé vált az összevetés.

Fontosnak tartottam a diákok differenciálását a család kulturális és anyagi helyzete, valamint a középiskolásokat a képzés típusa és vallásosság szerint is, hogy az így létrehozott összevont mutatók segítségével keressem a választ a társadalmi háttérre és a szocializációra vonatkozó hipotézisekre. Ezek a tényezők néhány kérdés esetében bizonyultak differenciáló hatásúnak.

A kolozsvári egyetemisták és a székelyudvarhelyi utolsó éves középiskolások összehasonlító elemzése összességében termékenynek bizonyult, mert így lehetőségem nyílt kimutatni, hogy melyek a törvényszerű hasonlóságok és különbségek a politikai szocializációs szempontból egymáshoz szekvenciálisan illeszkedő csoportok között.

Az alábbiakban tehát arról lesz szó, hogy milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a középiskolások és egyetemisták politikai kultúrájának egyes dimenzióiban, tehát arról, hogy az életkori – oktatási szintbeli – lokális és etnikai jellemzők milyen mértékben játszanak szerepet a politikai kultúra egyes dimenzióiban (H2). Ezt követően a társadalmi háttér differenciáló erejére vonatkozó hipotézist válaszolom meg, amely révén részben választ kapunk a szocializációs feltevésekre is (H3 illetve H4). Végül a kialakuló analitikus politikai kultúra típusokat mutatom be (H1). A részhipotézisekre csak indokolt esetekben térek vissza, ugyanis ezekre az egyes fejezetekben próbáltam választ adni.

Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a praepolitikai fázisban lévő, azaz a szavazásra jogosultság előtt álló fiatalok kevésbé érdeklődnek a politika eseményei iránt, mint az egyetemisták. De az erősebb életkori különbségek mellett az etnikai eltérések is számottevőek. A magyar egyetemisták ugyanis felülreprezentáltak a politika iránt „intenzíven” érdeklődők csoportjában.

A politikai tájékozódás dimenziójában a médiahasználat mennyiségét tekintve az etnikai sajátosságok nem törvényszerűek, az életkoriak igen. A politikai érdeklődéssel összefüggően a végzős középiskolások kevésbé tájékozódnak a politikáról. A közélet történéseire irányuló médiafogyasztásuk a helyi csatornákra, orgánumokra fókuszál.

Politikai tájékozottság

Kutatási tapasztalatok alapján nem bizonyul problémamentesnek a demokrácia, a politikai bal és jobb fogalma. Az említettek okai többértékűek, részint a poszt szocializmus kelet-európai változatának sajátosságai, részint a politikai rendszer partikularitásai jelentősen hozzájárulnak a feltárt kép kialakulásához. A felsorolt problémás fogalmak a technikai kompetencia mérésére szolgáltató nemzetközi összehasonlító vizsgálatok során. A normativitás mint módszertani probléma leginkább ezt a területet érinti, ennek tudatában próbáltam képet alkotni a vizsgált fiatalok politikai tájékozottságáról.

Az érték kapcsolási képesség olyan terület, amelyen csak az életkori különbségek bizonyultak jelentőseknek: az egyetemisták sikeresebben kapcsolták össze a demokráciát és a hozzá tartozó értékeket, a középiskolások számára ez problematikusabbnak bizonyult. Legkevesebb a többpártrendszerrel vélték a diákok a demokráciához tartozónak. Kevés olyan szelete van a vizsgált fiatalok politikai kultúrájának, amelyben az etnikai sajátosságok játsszák a főbb szerepet. Az egyik ilyen a demokrácia fogalmára vonatkozó asszociációs képesség: a magyar diákok több saját meghatározást nyújtottak, mint a román diákok, viszont ugyanez az összefüggés a politikai bal- és jobboldal fogalmainak tekintetében nem szignifikáns.

Az érték kapcsolási és asszociációs képességből kialakított politikai tájékozottság terén mind életkori, mind etnikai különbségek kimutathatók. Az egyetemisták, és ezen belül a magyar diákok tájékozottabbnak bizonyultak a demokrácia és a politikai bal- és jobboldal fogalmával kapcsolatban, mint a középiskolások. Ezek a tendenciák tehát ugyanúgy alakulnak, mint a politikai érdeklődés és a médiafogyasztás dimenziójában.

Politikai vélemények

A politikai vélemények világa a legszubjektívebb dimenziója a politikai kultúrának. Ennek négy összetevőjét vizsgáltam, a rendszerkultúrát, az intézményekhez való viszonyt, a törésvonalak megítélését és a politikai értékorientációkat. A rendszerkultúrát a demokrácia általános támogatottsága és annak romániai működésével kapcsolatos elégedetlenség jellemzi.

Az intézményekhez való viszony a második olyan terület, amelyben az etnikai különbségek bizonyultak erősebbeknek az életkoriaknál. A többségi nemzethez tartozó egyetemisták felülreprezentáltak a hazai intézményekben inkább bízók csoportjában, míg a magyar diákok inkább a nemzetközi intézményekben bíznak. A törésvonalak megítélésében összességében nem szignifikánsak az etnikai eltérések, csak életkori sajátosságokról beszélhetünk, de egyes társadalmi csoportok közötti konfliktusokat másként érzékelnek a többséghez és a kisebbséghez tartozók: ennek érzékletes példája a magyarok és románok közötti törésvonal megítélése, amelyet kisebbségi léthelyzetből súlyosabbnak érzékelnek a diákok. Az értékorientációk területén így tűnik kisebb etnikai és nagyobb életkori különbségekkel számolhatunk. A vélemények „mennyisége” életkori különbségeket mutat, etnikaiakat nem.

Politikai cselekvések

A politikai cselekvések dimenziója konvencionális és nem konvencionális aktivitásból tevődik össze. A szakirodalomban nincs teljes konszenzus az egyes cselekvéstípusok besorolását illetően. Az elemzés során a konvencionális cselekvést a választási magatartás mérésével operacionalizáltam. A részvételi hajlandóság magas arányú mind az egyetemisták, mind a középiskolások körében, a választási preferenciák közötti etnikai különbségeket pedig a romániai politikai paletta rendszerspecifikumában találjuk meg.

A nem konvencionális politikai cselekvésről a civil szervezeti tagság és a mozgósíthatóság révén alkottam képet. A civil szervezeti tagság terén bizonyult a leginkább erőteljesnek az etnikai választóvonal a szintén számottevő életkori mellett. A magyar diákok ugyanis sokkal többen tagjai civil szervezeteknek, mint román társaik. Egyes megközelítések szerint a passzív tagság is szerepet játszik az állampolgári kompetenciák kialakulásában. A szubjektív kompetencia mutatójaként is szolgáló mozgósíthatóság mind etnikai, mind életkori sajátosságokkal jellemezhető. Ebben a tekintetben különösen erősnek mutatkozik a középiskolások aláírásgyűjtési akciókban való részvétele. Ez a populáció felülreprezentált az aktívak, míg a román diákok a passzívok csoportjában. A kezdeményező és résztvevő szerepek között, ahogyan azt más kutatási eredmények is visszaigazolják a résztvevői, azaz a mintakövetői szerepet vállalja fel a többség.

A társadalmi távolság szintén egyaránt mutat életkori és etnikai sajátosságokat. Ezek mellett itt valószínűsíthetően a települések etnikai összetételéből is adódhatnak eltérések. A magyar diákok és különösen a középiskolások körében igen erős a zsidókkal és romákkal szembeni társadalmi távolság. A folyamatkultúra, amely a társadalmi távolság és a törésvonalak érzékelése alapján kialakított mutató, így szintén erős életkori eltérésekkel jellemezhető, az etnikaiak mellett.

A konvencionális és nem konvencionális politikai aktivitás együttese egy további olyan terület, amelyben az etnikai különbségek hangsúlyosabbak az életkoriaknál, a magyar diákok felülreprezentáltak az aktívak, az egyetemisták pedig a passzívok csoportjában. Ez a civil szervezeti tagság és a mozgósíthatóság tekintetében kimutatható jelentős eltérésekből adódik, ugyanis a szavazási hajlandóság általában magas arányú.

A policy kultúra definiálásában az intézmények iránti bizalom és a mozgósíthatóság mellett nem a választási preferenciákat vizsgáltam, ezek romániai sajátosságai miatt, hanem a politikai értékpreferenciákkal próbáltam közelíteni az Almondék által bevezetett eredeti operacionalizálást. Ebben a tekintetben csak az életkori különbségek számottevők.

A politikai kultúra dimenzióinak egymáshoz való viszonya

Olyan területet tehát nem találtam, amelyben az életkori különbségek ne lennének számottevők, viszont az etnikaiak igen. A többség és kisebbség közötti különbségek az intézmények iránti bizalom, egyes törésvonalak megítélése, a civil szervezeti tagság és a politikai aktivitás területén bizonyultak erősebbeknek az életkoriaknál. Úgy gondolom, óvatosan kell eljárni annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy mely kritérium bizonyul erősebb választóvonalnak, ezért nem vállalkozom messzemenő következtetések levonására, de úgy tűnik, hogy a politikához való viszony szempontjából egyes dimenziókban nagyobb a különbség a tizen- és huszonévesek között, mint a többséghez és kisebbséghez tartozók között. Ilyen dimenzióként említhető a politikai érdeklődés, tájékozódás és tájékozottság területe. Francia fiatalok körében végzett empirikus vizsgálatok alapján Annick Percheron és Anne Muxel mind a tizen-, mind a huszonévesek körében politikai tétlenkedésről számolnak be. Ez a tendencia csak egy kisebb csoportját jellemzi a vizsgált populációknak a konvencionális politikai cselekvés tekintetében.

Azt tapasztaljuk tehát, hogy a fiatalokat viszonylag kevésbé érdekli a politika, közepes mértékben tájékozottak, a politikai élettel (a demokrácia romániai működésével és a kormányok teljesítményével) inkább elégedetlenek, a politikai intézményekben kevésbé bíznak, a politikai cselekvési minták terén pedig fokozott mozgósíthatóságot mutatnak mind a

választásokon való részvétel, mind az egyes hipotetikus helyzetekben történő aláírásgyűjtés tekintetében. A cselekvéssel kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy egyrészt inkább mintakövetői, mint mintaadói szerep jellemzi mind a középiskolásokat, mind az egyetemistákat, másrészt az aláírásgyűjtési akciók, amelyek a mozgósíthatóságot mérik olyan ügyek voltak, amelyek egy része személyesen is érinthette a fiatalokat, tehát olvasatukban nem feltétlenül minősültek politikaiaknak. A civil szervezeti tagságot szintén nem konvencionális politikai cselekvésként értelmeztem, de az adatok nem tették lehetővé, hogy megkülönböztessem egymástól az aktív és passzív tagságot. A cselekvési minták értelmezése újabb, minőségi módszerrel végzett kutatásokat és mélyebb elemzést igényelne.

Az egyes dimenziók egymáshoz való viszonyát a dimenziók elemeire bontva is megvizsgáltam. Vannak olyan elemek, amelyek között erős összefüggések mutathatók ki, és vannak olyanok, amelyek egymástól függetlenül alakulnak. Összességében a politikai kultúra öt dimenziója részben vagy teljesen összefügg egymással. Összefügg egymással az érdeklődés, a tájékozódás és a részben tájékozottság dimenziója. A politikai vélemények és cselekvések összetett dimenzióinak egyes elemei részben függenek össze más dimenziókkal. Például az intézmények iránti bizalom és a politikai értékorientációk a középiskolások körében függetlenek a politikai tájékozódástól. Szintén a középiskolások populációjában bizonyult függetlennek a civil szervezeti tagság a politikai érdeklődéstől, tájékozódástól és tájékozottságtól.

A társadalmi háttér, mint differenciáló tényező

A kibocsátó közeg kulturális helyzete egyáltalán nem befolyásolja a politikai érdeklődést és a médiafogyasztást. Az anyagi helyzet és a származási település típusa valamivel számottevőbb szerepet játszik az érdeklődés és tájékozódás alakulásában, de nem beszélhetünk a politikához való viszonyulás rétegspecifikus alakulásáról.

A politikai tájékozottság a román egyetemisták körében függ össze a család kulturális helyzetével. A középiskolások és a magyar egyetemisták körében a technikai kompetencia a származási család jellemzőitől független.

A demokrácia romániai működésével való elégedettség az egyetemisták körében a család anyagi helyzetének függvényében alakul. A magyar egyetemisták intézmények iránti bizalma pedig a kulturális háttérrel együtt változik. A középiskolások intézményekhez való viszonyát mind a kulturális helyzet, mind a vallásosság, mind a településtípus differenciálja. Éspedig általában a kulturális szempontból kedvezőtlenebb helyzetben levők, a vallásosak és a falun élők bíznak inkább az intézményekben. A törésvonalak érzékelése a magyar

egyetemisták körében a kulturális háttérrel mutat összefüggést. A konzervatív politikai értékorientációk a falusiakat és a kedvezőtlenebb kulturális helyzetűeket jellemzik inkább a magyar diákok körében, de nem beszélhetünk rétegspecifikusságról.

A civil szervezeti tagság független a társadalmi háttértől, a mozgósíthatóság viszont nem. Míg a nem konvencionális cselekvés a nyugati társadalmakban rétegspecifikus jegyeket mutat, és a képzetesebb, kedvezőbb helyzetben lévő rétegek használják, addig például a vizsgált középiskolások körében a kezdeményezőkézség éppen a kedvezőtlenebb anyagi helyzetű és falusi származású diákokat jellemzi inkább. A posztkommunista társadalmakban a konvencionális és nem konvencionális cselekvési formák egyidőben jelentek meg egy több mint fél évszázados „szünet” után, és a rendszerváltást követő átalakulási folyamat mindkét cselekvéstípusra szolgáltatott példákat. Így az állampolgároknak egyrészt rövid idő alatt kellett alkalmazkodniuk azokhoz hasonló változásokhoz, amelyek a nyugati társadalmakban egy több évtizedes konszolidációs folyamat során zajlottak le, másrészt például a tüntetési akciók lokális sajátosságai révén ezek a köztudatban a hatalommal nem rendelkezők eszközeiként terjedhettek el. Példaként említhetők a bányászjárások, amelyeknek „sajátos hagyománya” alakult ki a rendszerváltás körüli Romániában.

Politikai kultúra-típusok

A politikai kultúra mérésének nehézségét Kaase a sziszüfoszi munkavégzéshez hasonlítja (Kaase 1983, idézi Dalton 1996). Munkám során magam is tapasztaltam ezt.

Kutatási és társadalmi kérdés, probléma egyaránt, hogy a posztszocialista társadalmak és ezen belül a vizsgált populációk politikai kultúrája is átmenetben van a nem demokratikus, államfüggő, illetve hagyományos politikai kultúrákból a demokratikus politikai kultúrák irányába. Ha hiszünk Dahrendornnak és a demokratikus politikai kultúra kialakulása a rendszerváltáskor elkezdődött, akkor a kutatás időpontjában a hatvan éves folyamat második negyedének kezdetén tartunk.

A nyugati minták, modellek átvételén fáradozó kelet-közép-európai társadalmaknak és kutatóiknak is szembesülniük kell azzal, hogy a posztszocialista társadalmak sajátosságai folytán szükség van a helyi viszonyokra alkalmazható modellek kialakítására, amelyek képesek az egyszerre jelen levő praemodern, modern és posztmodern elemeket egyaránt beépíteni, kezelni.

Elemzésem legfontosabb eredményének a vizsgált fiatalokra jellemző politikai kultúra fő típusainak azonosítását tartom. A politikai kultúra típusok kialakítására több módszerrel is

próbálkoztam. Az egyik eljárás az elemzett öt dimenzió klaszterelemzése volt. A politikailag néma, politikai apátiával jellemezhető diákok csoportja csak öt típus kialakítása esetén jelenik meg, amennyiben a szakirodalomban elterjedtebb négyes felosztásokkal próbálkozom, úgy elhanyagolhatóan alacsony a teljesen passzív, az Almond és Verba féle felosztásban parokiális politikai kultúrájú állampolgárokként viselkedő fiatalok aránya.

Megtalálható a politikától való eltávolodással jellemezhető csoport (minden ötödik diák sorolható ide), amely érdeklődik a politika iránt, közepes mértékű médiafogyasztás jellemzi, kevésbé tájékozott a politikai bal-jobb és a demokrácia fogalmát illetően, a politikai véleményalkotása közepesnek minősül (3 területből 2-ről alkot véleményt), és a cselekvési formáktól való távolmaradás jellemzi. Leginkább ez a csoport hasonlít az Almond és Verba féle megközelítés alattvalói típusához. Megtalálható továbbá annak a típusnak egy változata, amelyet az érdeklődés és cselekvés tipologizálása során Barnes és Kaase expresszív aktivizmusnak nevez. Ez a csoport nem érdeklődik a politika iránt és nem tájékozódik a médiából, közepes vagy átlagos mennyiségű információval rendelkezik a demokrácia és a politikai bal-jobb fogalmáról, van véleménye a politikai élet intézményeiről és közepes aktivitás jellemzi.

Az új dimenziók bevonásán kívül ezek a típusok abban is különböznek a szakirodalomban elterjedt megközelítésektől, hogy nem dichotóm változók fejezik ki az egyes dimenziókat, hanem három kategóriájú mutatók. A legnépesebb csoportot azok alkotják, akik a politikai kultúra minden eleme szempontjából aktívnak bizonyulnak, ezeket nevezi Almond és Verba résztvevő típusnak: fokozottan érdeklődnek a politika iránt, intenzíven tájékozódnak, tájékozottak, minden területről véleményt alkotnak és nagyon aktív cselekvők. A felsoroltakon kívül egy további, köztes csoport körvonalazódik (minden negyedik), amelyet minden szempontból átlagos viselkedés jellemez: érdeklődik a politika iránt, átlagos rendszerességgel tájékozódik, átlagosan tájékozott, közepesen aktív és van véleménye a politikai életről. Amennyiben három csoport létrehozásával próbálkozom, akkor a közepesen résztvevő csoport beolvad a politikától eltávolodó és az expresszív aktivizmussal jellemezhető típusokba.

2. táblázat

Politikai kultúra-típusok (0-passzív, 0,5-közepesen aktív, 1-aktív)

	Politikai érdeklődés	Politikai tájékozódás	Politikai tájékozottság	Politikai vélemények	Politikai cselekvések
Politikától eltávolodó állampolgár	1	0,5	0	0,5	0
Közepesen résztvevő állampolgár	1	0,5	0,5	1	0,5

Expresszív aktivizmus	0	0	0,5	1	0,5
Instrumentális aktivizmus	1	1	1	1	1

A magyar egyetemisták közül minden második bizonyul nagyon aktívnek a politikai kultúra minden dimenziója alapján, míg a középiskolások közül csak minden ötödik és a román egyetemisták közül minden negyedik. A vizsgált populációk közötti életkori és etnikai eltérések egyformán hangsúlyosak.

3. táblázat

A politikai kultúra dimenzióinak klaszterelemzése révén kialakuló típusok (%-ban)

	Középiskolások	Egyetemisták	Magyar egyetemisták	Román egyetemisták
politikától eltávolodó állampolgár	22	17	21	17
közepesen résztvevő állampolgár	36	31	20	33
expresszív aktivizmus	23	19	9	22
instrumentális aktivizmus	19	33	50	28
Cramer V és esetszám	,202*** (N=867)		,213*** (N=624)	

Szignifikancia szintek: *** < 0.01, ** < 0.05

A klasztercsoportok mérete az egyetemisták körében nem különbözik a szocio-ökonómiai tényezők alapján. A középiskolások körében is csak nemek szerint mutat különbségeket. A középiskolás fiúk alul- míg a kedvezőbb anyagi helyzetűek felülreprezentáltak a politikától eltávolodók csoportjában.

Mivel mind Almond és Verba, mind Barnes és Kaase tipológiája dichotóm változókkal számol a politikai kultúra dimenzióit illetően, összevontam az öt elem kategóriáit. Ezt követően összeadás és újrakódolás révén az alábbi arányokhoz jutunk.

4. táblázat

A politikai kultúra dimenzióinak együttes elemzése révén kialakuló típusok (%-ban)

	Középiskolások	Egyetemisták	Magyar egyetemisták	Román egyetemisták
politikától eltávolodó állampolgár	10	23	18	25
közepesen résztvevő állampolgár	15	11	5	13
expresszív aktivizmus	42	20	25	19
instrumentális aktivizmus	33	46	52	43
Cramer V és esetszám	,262*** (N=867)		,124*** (N=624)	

Szignifikancia szintek: *** < 0.01, ** < 0.05

Az additív módon kialakított politikai kultúratípusok jellemzői viszonylag nagymértékű egyezést mutatnak a klaszterelemzés révén kapott csoportokéival. Az életkori és etnikai különbségek terén a klaszterelemzés tapasztalataihoz hasonló tendencia rajzolódik ki, de a különböző oktatási szinteken tanuló csoportok közötti különbség hangsúlyosabb az etnikaiaknál. Ez utóbbi módszerrel összevont csoportok nem különböznek egymástól társadalmi háttér alapján.

Péter László hibrid politikai kultúrával jellemzi a *Civil kurázi I.* vizsgálat tapasztalatai alapján a kolozsvári egyetemistákat. Tanulmányában nem alkot modellt, de az ismeretek, beállítódások és cselekvések dimenzióinak elemzése révén jut erre a következtetésre. A továbbiakban azt vizsgálom felül, hogy mennyiben tartható ez a megállapítás a vizsgált populációkra.

Péter a hibrid politikai kultúra fogalmát Almond és Verba tipológiájából kölcsönzi, amely az alattvalói és résztvevői típus ötvözeteként parokiális elemeket is magába foglal. Az alattvalói típus ismérvei között említhető a cselekvéstől az információk birtokában történő távolmaradás, ez a Barnes és Kaase féle megközelítésben a cselekvéstől való távolmaradással, ugyanakkor a politika iránti érdeklődéssel jellemezhető, a politikától eltávolodónak nevezett típushoz áll leginkább közel. Péter szerint a kolozsvári egyetemisták „egyszerre mutatják a passzív-parokiális jelleget és a passzív-résztvevői jelleget ötvöző kultúra jegyeit” (Péter 2002: 20). A három dimenzió alapján 2000-ben a kolozsvári egyetemistákat közepes informáltság, alacsony társadalmi toleranciaszint, a hagyományos autoritást megjelenítő intézmények iránti bizalom és a demokratikus pluralizmus intézményei iránti bizalmatlanság jellemzi, a választási részvételen kívül a politikai cselekvés mintakövetésre, a civil szervezeti tevékenység passzív tagságra korlátozódik.

Az említett jellemzők nagymértékben illeszkednek a vizsgált középiskolások és egyetemisták többségére. Ez látszólag ellentmond annak az eredménynek, hogy a populációk körében kialakuló legnépesebb csoport (a diákok kb. egyharmada) a politikai kultúra minden elemzett dimenziója szempontjából nagyon aktívnak bizonyul. Azonban, ha ennek az éremnek a másik oldalát tekintjük, akkor a diákok kétharmadát expresszív cselekvés, a politikától való elfordulás és közepes aktivitás jellemzi.

A hipotézisekben felvetett elméleti és az analitikusan kialakított típusok között a legfőbb különbséget az képezi, hogy a politikai apátiával jellemezhető csoport egyáltalán nem található meg a vizsgált populációk körében, viszont a politikától eltávolodó és az expresszív

aktivizmussal jellemezhető csoport között kialakul egy közepesen résztvevő állampolgár-fajta.

A szakirodalomban elterjedt részvétel-tipológiák és a Barnes és Kaase elnevezései segítségével kialakított típusok között felfedezhetők hasonlóságok és különbségek. A Milbarth által közömbösnek vagy Simon által nagyon passzívnek definiált állampolgár típusa nem jelenik meg a vizsgált populációkban a négyes felosztás alapján. A politikától eltávolodók az említett szerzők típusai közül a nézőknek, illetve passzívoknak feleltethetők meg. A közepesen részt vevő állampolgár a Fuchs által tartózkodónak nevezett típusal rokonítható. Az expresszív cselekvő típusa az említett szerzők felosztásaiban nem jelenik meg. Az instrumentális aktivizmus Milbarth tipológiájában a gladiátornak, Simon terminológiájában a nagyon aktív állampolgári viselkedési mintának feleltethető meg.

Értékelés, a dolgozat korlátai, további kutatási javaslatok

Arra a kérdésre, hogy bizonytalanság vagy mozgástér jellemzi-e inkább a gazdag szakirodalmi előzményekben eligazodni próbáló kutató helyzetét, ambivalens válasz fogalmazódott meg bennem. Az egyes fogalmak definíciós sajátosságaiból adódó mozgástér számtalan bizonytalanságot eredményezett.

A dolgozat érdemét és hasznát több tényezőben látom. Az egyik, hogy egy több csoportból álló fiatal populáció változásban levő politikai kultúrájáról mint egészről, illetve annak öt dimenziójáról nyújt képet. Másrészt arra próbál válaszolni, hogy milyen mértékben játszanak szerepet a tizen- és huszonevesek, illetve a többség és kisebbség között meghúzódo különbségek a politikai kultúrában.

Vizsgálatom megtervezése és az elemzés során több elméleti kiindulópontot figyelembe vettem. Ezeket megpróbáltam úgy adaptálni a sajátos helyi viszonyokra, hogy közben a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban használt módszertant hasznosítsam. A dolgozat egyes, a nemzetközi szakirodalomban elterjedt megközelítések alkalmazhatóságára próbál reflektálni, például a policy kultúra definiálását a hazai rendszerspecifikumoknak megfelelően újragondolni. A jelen munka elkészítését indokolta, hogy a politikai kultúra tanulmányok egy része teoretikus munka, más részük a politikai kultúra egy-egy dimenziójára koncentrál, egy további részük nem operacionalizálja a politikai kultúrát, így ezekben az esetekben nem tudjuk meg, hogy milyen empirikus modellek alapján jellemzik egyes kutatók a politikai kultúrát.

A dolgozat egyik fő korlátja a vizsgált populációk sajátosságaiból adódik, mivel nem rendelkezünk további kutatási adatokkal a vizsgált időszakból, nincs lehetőség az életkori, az oktatási szintbeli és a lokális sajátosságok egymástól való elkülönítésére, illetve nincs lehetőség követéses vizsgálatokra.

Az empirikus előzmények többsége kvantitatív módszerrel közelíti meg a politikai kultúrát, részben ezért is döntöttem a kérdőíves vizsgálat mellett. Ennek az volt az ára, hogy ugyan nagyobb populációról sikerült képet alkotni, de nem sikerült feltárni például a cselekvések vagy nem cselekvések mögötti mélyebb motivációkat, a tényleges cselekvéseket, a civil szervezetekben való részvétel sajátosságait, egyes fogalmak jelentését a fiatalok számára, a szocializációs intézmények hatását. Éppen ezért a szocializációra vonatkozó hipotéziseket csak részben, illetve előzetes kutatási és kutatás közbeni tapasztalatokra hagyatkozva sikerült megválaszolni. A szocializációs hipotézisek részleges, hiányos megválaszolása tehát a dolgozat következő korlátját képezi. A további kutatások során az egyes szocializáló intézmények képviselőivel készült interjúk egészíthetnék ki a kvantitatív módszerekkel feltárt információkat, illetve az ifjúsági csoportok kutatása során is hangsúlyosabban kellene vizsgálni a szocializációs ágensek szerepét. E dimenzió alternatív magyarázatokkal szolgálhat például az intézmények iránti bizalom fokára. Ugyanis amennyiben az intézményekhez való viszony kevésbé alapul információkon és tapasztalatokon, úgy a vélemények mögött a családból, kortárscsoportból, iskolából, médiából „tanult” attitűdök is állhatnak.

Végül annak a módszertani szempontnak a fontosságát szeretném hangsúlyozni, hogy a további kutatásokban a politikai kultúra egyes dimenzióinak dichotómiákra való leegyszerűsítése helyett (érdeklődés megléte és hiánya stb.) célszerűbb azok árnyalása. Ebben az esetben viszont az elemző az ötvözetek sokszínűségével és a vizsgált populációk típusok közötti felaprózódásával szembesül.

A PhD dolgozat témakörében készült publikációk

- High school and university students' opinions about politics, *Compasso*, 2011/1
- Társadalmi értékek a fiatalok politikai kultúrájában, in: Kiss Tamás – Barna Gergő szerk. *Erdélyi magyar fiatalok: összehasonlító elemzés*, ISPMN – Kriterion, 2010
- Egyetemisták és középiskolások politikai kultúrája, in: *Doktorandus Fórum 2010*, Cermi, 2010
- Erdélyi fiatalok politikához való viszonyának kutatása közben felmerülő problémákról, *Educatio*, 2009/4
- High school and university student's political action patterns, *Political Studies Forum*, Editura Universităţii de Vest, 2009
- A BBTE-n tanuló diákok politikai értékorientációi, in: *Rodosz-tanulmányok*, Kriterion, 2002
- Társadalmi integrációs modellek és politikai cselekvési minták erdélyi középiskolás fiatalok körében, in: Veres Valér szerk. *Nemzeti vagy nemzedéki integráció*, Limes – Új Mandátum, 2000
- Modele de integrare socială și orientări politice în cadrul liceenilor din Transilvania in: Veres Valér coord. *Tineri liceeni în tranziție – Integrare națională versus generațională*, Limes, 2000

A PhD dolgozat témakörében készült konferenciaelőadások

- Politikai értékorientációk erdélyi fiatalok körében – II. RODOSZ Konferencia, Kolozsvár, 2001. április 6-7.
- Székelyudvarhelyi végzős középiskolások demokráciához való viszonya – V. RODOSZ Konferencia, Kolozsvár, 2004. április 2-3.
- Középiskolások társadalmi és politikai értékvilága az empirikus kutatások tükrében. Hasonlóságok és különbségek egy székelyudvarhelyi, egy romániai magyar, egy romániai román és egy magyarországi vizsgálat alapján – VII. RODOSZ konferencia, Kolozsvár, 2006. április 7-8.
- Középiskolások és egyetemisták politikához való viszonya, Sapientia EMTE, Társadalomtudományi Tanszéki Évzáró Konferencia, Csíkszereda, 2006. december 20.

- Dilemmák a középiskolások és egyetemisták politikához való viszonyának kutatása közben – Politológus Vándorkonferencia, Pécs, 2007. június 22-23.
- Dilemmák a középiskolások és egyetemisták politikai kultúrájának kutatása közben – VIII. RODOSZ konferencia, Kolozsvár, 2007. november 2-4.
- A politikai vélemények világáról empirikus források alapján – doktoranduszkonferencia a Magyar Tudomány Napja Alkalmából, ELTE, Budapest, 2007. november 16
- Középiskolások és egyetemisták politikai értékei – Sapientia EMTE, Társadalomtudományi Tanszéki Évzáró Konferencia, Csíkszereda, 2007. december 12.
- High School and University Students attitudes about Politics – PhD Workshop on Democracy, Legitimacy, Rights, Citizenship and the European Union, Kristiansand, 2008. június 30 – július 2.
- Középiskolások és egyetemisták politikai kultúrája – A Magyar Szociológiai Társaság éves Vándorkonferenciája, Veszprém, 2008. november 14-15.
- High school and university students' political action patterns – International Symposium “Ideologies, values and political behaviours in Central and Eastern Europe”, 7th edition, Temesvár, 2008. december 5-6.
- Politikai cselekvési modellek egyetemisták és középiskolások körében – Társadalmi változások, a kisebbségek helyzete az európai integráció kontextusában, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság konferenciája, Kolozsvár, 2009. január 23-24.
- Társadalmi értékek a fiatalok politikai kultúrájában – Romániai és magyar fiatalok – az Országos Kisebbségkutató Intézet konferenciája, Kolozsvár, 2009. szeptember 11.
- Fiatalok politikai kultúrája. Középiskolások és egyetemisták összehasonlítása – Románia 20 év után: társadalmi változások és problémák. Merre tart az életminőség? – az Életminőségkutató Intézet konferenciája, Bukarest, 2010. február 12-13.
- Fiatalok politikai kultúrájáról – Doktorandusz fórum, Sapientia EMTE, Csíkszereda, 2010. április 17-18.
- Az etnicitás hatása a középiskolások értékrendjére – A társadalom újragondolása. Új kockázatok és szolidaritások – a Romániai Szociológusok Társaságának konferenciája, Kolozsvár, 2010. december 2-4.

- Társadalmi távolság és annak háttere fiatalok körében – Megjelenő szociológiák és társadalmak – a Romániai Szociológusok Társaságának konferenciája, Bukarest, 2011. május 27-28.
- Fiatalok társadalmi távolság percepciói és ezek motivációs tényezői – műhelykonferencia a politikai szocializációról, Budapest, 2011. szeptember 16.